

SANATSAL ANATOMİNİN SANAT EĞİTİMİNDEKİ ÖNEMİ: EYLEM ARAŞTIRMASI

Timuçin AKYÜREK¹

Tayfun AKKAYA²

ÖZ

Araştırmanın amacı görsel sanatlar öğretmen adaylarının artistik anatominin sanat eğitiminde yeri ve önemini kavramalarında, artistik sanat uygulamalarının katkısını göstermektir. Araştırma nitel araştırmaya yöntemlerinden eylem araştırması biçiminde desenlenmiştir. Araştırma on beş hafta sürmüş olup araştırmamızın verileri, öğrenci günlükleri, öğrencilerin uygulama öncesi ve sonrası yapmış oldukları anatomi içerikli resimler, DPA (dereceli puanlama anahtarı) ile ölçülmüş ve değerlendirilmiştir. Araştırmada öğrencilerin artistik anatomi resimlerinin DPA değerlendirmesi sonucunda, sanatsal anatomiye düşünsel ve biçimsel yönden belli bir kompozisyon içerisinde yansımalarında büyük bir ilerleme kaydetmiş oldukları sonucu ortaya çıkmıştır. Öğrencilerde sanatsal anatominin sanat eğitiminde yeri ve önemine dair farkındalıklarının arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda öğrencilerin anatomiye sanatsal olarak ifade etme, insan bedenini çözümleyebilme ve bunları belli bir kompozisyonda çizebilme becerilerinde arttığı gözlemlenmiştir. Sanatsal anatomi etkinliğinin öğrencilerde özgünlük, yaratıcılık, ifade gücü ve teknik düzeyde yenilikçi olmada farkındalık yarattığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Artistik anatomi, desen, kadavra, mimesis, proporsiyon

---

ArGör. Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-Çizim Eğitimi Anabilim Dalı,
timucinakyurek(at)gmail.com

Prof. Dr. Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-Çizim Eğitimi Anabilim Dalı,
tayfun.akkaya(at)marmara.edu.tr.

Bu çalışmada Timuçin Akyürek'in Prof. Dr. Tayfun Akkaya danışmanlığında yürüttüğü "Sanatsal Anatominin Görsel Sanatlar Eğitiminde Yeri ve Önemi" başlıklı doktora tezinden alınmıştır.

IMPORTANCE OF ART EDUCATION ART-SC ANATOMY ACTION RESEARCH

Keywords: "etvnde"epcvqo {."o ko guku."r tqr qtvkp

Giriş

Sanatsal anatominin doğunun kökenleri, anatominin doğuna bağlı olarak gelişme göstermiş ve anatomideki bilimsel ilerlemeler doğrultusunda sanatsal anatomide de bir takım gelişmeler kaydedilmiştir. Ancak tarihsel süreçte anatomi eski çağlarda sanattan kısmen kopuk olarak ortaya sürdürülmüş ve Rönesans'a kadar da bu şekilde devam etmiştir. Anatominin bilimsel bir dille incelenmesinin kökenlerinin antik Yunana kadar uzanmaktadır. Yine anatomi ile sanatın aynı mecrada bulunması yine antik Yunan'da köküne çıkmaktadır. Özellikle ideal güzellik arayışı içerisindeki Yunan sanatçısı için yeryüzündeki en kusursuz varlık olan insanı tanrıların kusursuzluğunda yeniden ideal bir güzellik anlayışı ile biçimlendirme çabası insan anatomisinin sanatta daha önemli ve gerçekçi bir rol oynamasını sağlamıştır. Bu konuda ilk olarak felsefeci pitagorasçılar ile Heraklitos'un ideal güzellik veya kusursuz imgeler üzerine yaptığı oldukları tartışmalar ortaya matematiksel bir takım ideal oranların doğuna vesile olmuştur. Bu konuda özellikle en büyük ve ilk adımı Polykleitos atmıştır. Polykleitos insan bedeni için geliştirdiği kanonu yüzyıllar boyunca sanatçılar için bir rehber olmuştur. Rönesans'ta yeniden ele alınmış ve Dürer gibi sanatçılar kendi kanon birimlerini oluşturacak çalışmalar ve kitaplar yazmıştır.

SANATSAL ANATOMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Batı sanatını şekillendiren ve hala günümüzde etkisini yoğun olarak gördüğümüz en önemli kültürün Akdeniz medeniyeti olan Yunan ya da diğer ismi ile Helen uygarlığı ve onu etkileyen diğer Akdeniz kültürleri olduğunu söyleyebiliriz. Bunun içerisine Mısır'ı ve Etrüskleri de dâhil edebiliriz. Yunan sanatının doğusunda temel rol oynayan medeniyet Mısır uygarlığı olmuştur. Yunan sanatının klasikleşmesinde Mısır sanatının taklit edilmesi çok önemli bir bağlayıcı noktası olmuştur. Yunan sanatını tamamen Mısır'dan kopup kendi özgün sanatını ortaya çıkarana kadar yaptığı tüm sanatsal eserlerde Mısırın çok yoğun bir etkisi görülmüştür. M.Ö.5.yy. ile birlikte Mısır'dan kopuş ve klasik Yunan sanatının doğuna taşınmaktadır. Ortaya çıkan klasik Yunan sanatı daha sonrasında Roma imparatorluğu tarafından kopya edilmek suretiyle taklit edilmiştir. Yunan sanatı klasikleşmeden önce çok kaba ve ilkel hatta Mısır sanatından daha geri bir düzeyde görünmekteydi. O kadar ki heykellerdeki katılık duygusuz formlar Mısır sanatındaki katılıktan daha fazlaydı. Betimlenen her figür çok basit geometrik nesnelere gibi yapılmaktaydı. Henüz bu ilkel diyebileceğimiz sanatta duygu ve hisler yoktur.

Pythagoras'çılar için uyum sadece tek ve çift gibi zıtlıklardan değil, diğ-erkek, tekli-çoklu, eğri-doğru, uzun-kısa, sonlu-sonsuz gibi de zıtlıklardan meydana gelmekteydi. Bu doğadaki iki zıtlıktan sadece birisi kusursuz olanı temsil etmekteydi. Zıt konumdakiler kötü olanı temsil etmekte ve ortadan kalktığı takdirde gerçek uyum ve ahengin olacağı görüşünü savunmaktaydılar. Ancak Heraklitos bunun tam tersini iddia etmiştir. Ona göre yaşamda uyum ancak zıtlıkların bir arada olması ile mümkün olabilirdi. Yani savaşbarış sevgi-nefret, teklik-çokluk gibi bunlar arasında bir uyum olması için bunların sürekli gerginlik halinde kalması birinin diğerini yok etmemesi gerektiğini savunmuştur. Bu durumun sonucu olarak "uyum" zıtlardan birinin yokluğu değil zıtlar yani karşıtlıklar arasındaki dengedir. Birbirlerine zıt olan iki unsur uyumlu hale gelir ve kutuplaşma doğar ortaya çıkan sonuç simetridir. Bu sebeple Pythagorasçı tahlil, Klasik Yunan sanatının başından sonuna kadar etkili olan ve klasik Yunan sanatının en ileri yasalarından birine dönüşecek simetri ihtiyacını ortaya çıkartmıştır M.Ö. IV. yy.'da Polikleitos "parçalar arasında doğru oran" a uyarak "kanon" olarak adlandırılacak bir heykel yapmıştır. Kanon'a göre ana ilkenin temeli, eğitici öğe arasındaki denge değildir. Vücudun tüm bölümleri geometrik olarak oranlara uymak zorundadır. Matematikteki A'nın B'ye, B'nin C'ye oranı gibi. İleriki zamanda Vitruvius doğru vücut oranlarını figürün parçalarıyla ortaya koymuştur; yüz, toplam beden 1/10'u, kafa 1/8'i, göğüs uzunluğu 1/4'ü vb. şeklindedir. Yunanlıların oran yasası Mısır oran yasasından farklıydı. Mısırlılar sabit nicel ölçüler öneren eğitim boyda karelerden oluşmuş boylardan faydalanmaktaydı. Örneğin bir insan figürü on sekiz birim büyüklüğünde belirlenmişse, ayağın büyüklüğünün kendiliğinden üç birim, kolun uzunluğunun beşbirim gibi olması gerekmektedir. Ancak Yunan'da Polykleitos'un Kanonu sabit ölçüler önermemekteydi. Kafanın vücuda oranı, vücudun bacaklara olan oranı vb. gibi. Ölçüt organik olmaktaydı. İnsan bedeninin oranları vücudun hareketlerine, perspektifine ve figüre bakan kişinin duruşuna görüş açısına göre tespit ediliyordu. Yani değişken organik bir ölçüt ortaya çıkmıştır. Bu konuda Platon'un Sofist'indeki bir pasajda heykeltıraşların oranlara matematiksel açıdan değil, daha çok bu oranları görüntüye, yani esere bakış açısına göre uyguladıklarını yazar. Vitruvius simetri ilkesinin oranı ile Platon alıntısının doğrultusunda, oranların görüntünün gereklerine uyarlanması olan "euritmik(venusta species commodusque aspectus)" arasında ayırım ortaya çıkar. İnsan anatomisine dair yeni bir ölçü oran-Orantı sisteminin geliştirilmesi Yunan sanatının klasikleşmesinin de önünü tamamen açmıştır. Artık kusursuza yakın bir mimesis anlayış doğrultusunda insan bedeni yepyeni bir dille şekillenmiştir. Bu gelişmenin altyapısını Pythagoras'çılar ile Heraklitos'un uyum üzerine yaptıkları felsefi tartışmalar çok etkili olmuştur.

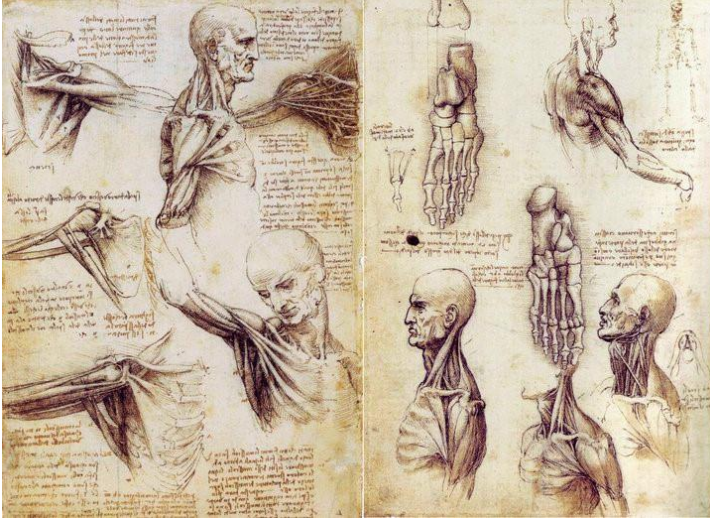
Resim 1. Polykleatos, “Doriforos”, Yunan Heykeli, M.Ö. 450,

Napoli Ulusal Arkeoloji Müzesi

Polykleitos’un Kanonu modern sanata kadar uzanan klasik sanatın temel kaynağını oluşturmuştur. Genel olarak sanatçılar ve anatomistler onun kanonunu temel alırken bu klasik oran alma ve ideal insan vücudu, sanat tarihindeki “klasik kontropost” durumu Rönesans ile yeniden ortaya çıkmış ve üzerine yeni bir takım ideal insan bedeni ölçüleri ve estetik yorumları yapılmıştır. Bütün bu gelişmeler doğrultusunda Marsilio Ficino (1433-1499) tarafından Floransa’da kurulan “Yeni Platoncu Akademi” Rönesans’ın gelişiminde çok önemli düşünce merkezlerinden biri olmuştur. Bu akademide Platoncu felsefeye dayanan, Plotinos’un “kozmetik uyum” düşüncesinin yeniden yorumlanmasıdır. İdealist bir görüş olarak; Dünya, maddi ve manevi bir bütünün kaynağıdır. Yeni Platonculara göre acı ve korku değil; sevgiyi temel alınmalıdır. Ruh, tanrıdan korkması gerektiği için değil; tanrı sevgisinden dolayı sonsuzluğa ulaşır. Yeni Platoncu idealist görüş ile birlikte ortaçağın skolastik düşünce temelleri kökten sarsılmıştır. Din ile yaşam alanları yani dünyevi olanla uhrevi olan yavaş yavaş ayrılmaya başlamıştır (Akkaya, 2014:50). 16.yy.’daki Rönesans ile gelen düşünce de devrim batı tarihi ve insanlık tarihi açısından Antik Yunandan bu yana çok önemli zihinsel bir değişim,

dönüşümdü. Bu ortaçağın sonu feodaliteden kurtuluş ve demokratik kurumlara geçişin başlangıç adımlarıydı. Artık akıl, bilim çağına girilerek modern insanın yeni yol haritası belirlenmişti (Hogarth, 1994:10). Rönesans ve Barok dönemlerinde tıp ve kadavra incelemelerinde büyük ilerlemeler olmuştur. Sanatçılar da bu alandan uzak duramamış ve ideal oranları kasları ve kemikleri en doğru şekilde yansıtmaya çalışmışlardır. Bu süreçte anatomiyi öğrenen sanatçılar, anatomiyi sadece tıbbi amaçlarla değil, aynı zamanda sanatın bir parçası olarak görmeye başlamışlardır.

Bunların en başında Leonardo da Vinci gibi bir üstat gelmekteydi. Leonardo'nun bir sanatçı olarak çizmiş olduğu anatomi resimleri diğer tıpcıları da çok etkilemiştir. Leonardo'nun anatomi çizimleri bugünde hala bilim ve sanatın ortak ürünü olarak en başarılı anatomi resimlemelerinden birisi olarak kabul edilmiştir. Rönesans döneminin en önemli sanatçılarından birisi olan Leonardo (1452-1519), anatomide ilk defa insan vücudunun sistematik bir şekilde incelemesi ve çizmesi. Leonardo bilimsel araştırmaları ile sanatı birleştirilmiş bilimi sanatın hizmetine sunmuştur. Leonardo, Antonio Pallaiuolo'nun anatomi incelemelerine katılmış ve kadvralar üzerinde incelemeler yapmıştır. Bunun yanında yüne dönemin anatomistlerinden Marcantonio della Torre ile bir anatomi kitabı hazırlamış ancak Marcantonio vebadan öldüğü için anatomi kitabı yayınlanamamıştır (Akar, 2015:361). Leonardo bir sanatçı olarak, della Torre ile yaptığı işbirliği sayesinde insan bedenini tüm gizemini keşfetmiş ve bilimsel bir gözle incelemiştir. Kırmızı mürekkep, kurşun kalem ve beyaz tebeşir kullanarak kasları ve kemikleri çok gerçekçi ve bir bilim adamı gibi çizmiştir (Vasari, 2013, s.227). Resim sanatını nesnelerin temsili olarak gören Leonardo'ya göre sanatçı hem içinde yaşadığı onu çevreleyen doğayı tanımalı hem de insanın bilgisine ulaşmalıdır. Bu konuyla ilgili olarak; *“Resam, sinirlerin, adalelerin ve tendonların yapısını tanımayı öğrendiğinde, hangi sinirlerin hangi organın hareketini belirlediğini ve sayılarını da tam tamına bilecektir ve de hangi kasın, şiştiğinde, sinirin gerilimine yol açtığını ve hangi sinirlerin narin kıkırdaklara dönüştüklerinde o kası sarmalayıp içine aldığı... Böylece, çeşitli biçimlerde ve ayırım gerektirmeksizin, figürlerin farklı duruşları sayesinde, farklı kasları gösterebilir.”* Leonardo'ya göre sanatın gerilemesinin sebebi sanatçıların gözlem yapmaması olduğuna inanmış hayatı boyunca da daima gözleme dayalı bir sanatsal anatomi ortaya koymuştur.

Resim 2. Leonardo da Vinci, Anatomi Çizimleri, Kâğıt üzerine mürekkep ve kalem,1510-15

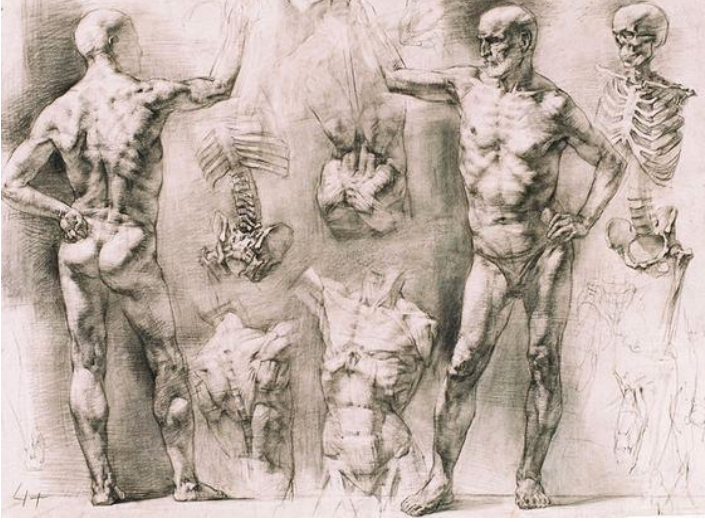
Dönemin en önemli sanatçılarından birisi de Michelangelo Buonarroti (1475-1505) anatomiye çok yakından ilgilenmiş ve bunu sanatına yansıtmış bir sanatçı olarak sanat tarihindeki önemli yerini almıştır. Sanatçının her bir eseri birer insan bedeninin anatomik etütü gibidir. Çınsanı tüm kasları, eklemleri damarları öfkesi heyecanı ile yansıtmayı başarır. Taça önce bir beden sonrada ona bir ruh katmıştır. Bu başarılı çalışmalarının altında yatan temel sebep anatomiye olan yoğun ilgisi ve bu konuda yaptığı olduğu çalışmalarıdır. Yakın dostu ve doktoru olan Mateo Realdo Colombo (1516-1559)'nın ölümünden sonra yayınlanan "De re Anatomica" (1559) kitabının çizimlerini Michelangelo yapmıştır. Vesalius'un "de Humani Corporis Fabrica" adlı anatomi kitabından sonra yayınlanmış ikinci önemli eserdir (Yılmaz ve Mesut, 2008:80). Michelangelo bir yandan figürlerinin dış görünümünü saptamaya çalışıyor ve bir yandan içyapısını anlamaya çalışıyordu. Tıp öğrenimi görenler gibi anatomi üzerinde kadavra çalışmalarına katılıyordu. Kaslar, kemikler sanki bir anatomi çalışması yaparcasına resim ve heykellerinde açıkça gösterir ve giysileri olan figürlerde bile vücudun anatomi hatları gösterir (Çiğroğlu ve Çiğroğlu, 2017:74). Michelangelo'nun çizimlerine bakıldığında anatomi ile ne kadar yakından ilgilendiğini görmekteyiz. Artistik anatominin en güçlü ve en güzel örneklerini onun eserlerinde görmemiz mümkün. Bir insan bedeninin uzvunu çizgi, boyama veya heykelde üç boyutlu yaptığında mutlaka o uzuvlara ait neredeyse tüm kasları ve eklemleri göstermiştir. Michelangelo'nun modelleri sürekli hareket, devinin ve gerilim içerisinde.

Resim 3. Michelangelo Buonarroti, Desen Çizimleri, Londra Müzesi

Michelangelo'nun desen anlayışı anatomi merkezlidir. Onun kadınları, erkekleri, peygamberleri, melekleri, havarileri vb. anatomik kaslı ve güçlü figürlerdir. Sanatsal anatominin en güzel örneklerini Michelangelo'nun çizimlerinde görmekteyiz. Sanatçının anatomi içerikli figüratif çizimleri o kadar detaylı o kadar estetik yorum ağırlıklıdır ki son derece kendine özgü desenler olarak görünürler. Desen kendi başına bir sanat olduğu düşüncesinden yola çıkarsan sanatsal anatomi olarak en güzel desen sanatının örneklerini sunmuştur.

Resim 4. "Akademik Desen ve Anatomi Karakalem Çizimi"

Leonardo da Vinci çizim notlarında, "codex Atlanticus"ta canlı modelin, özellikle çıplak canlı modelin çok önemli bir çalışına konusu olduğunu, resamlara hatırlatıyor. Leonardo bu konuda resamlara "Ey ressam çıplak insan vücudunu anlayan, onu karakteristik özellikleriyle kavrayan, oranlarını doğru saptayabilen, evrenselliğe ulaşır". Demidir. Prof. Dr. Turan Erol'dan Çınu da öğrenmekteyiz onun ifadesiyle Leonardo da Vincinin eserleri ve çalışmalarında anladığımız gibi modelden çalışmayı çok değerli bir yöntem olarak görmekte ama genç sanatçı ve sanat eğitimcilerinin ustalardan çalışmalar yapmalarını resimleri kopya etmelerini bunun çok faydalı olabileceğini ifade etmiştir. Ancak sürekli bunu yapmanın çıkmaz bir yol olduğunu asıl yolun kaynağa ulaşılması gerektiğidir. Sanatsal anatominin sanat eğitiminde kuşkusuz yeri ve önemi çok önemlidir. Bu alanın doldurulması ve doğru tekniklerle doğru yöntemlerle alanında uzman eğitimcilerce verilmesi çok önemlidir. Sanatsal anatominin tarihçesine bakıldığında öncelikle sanat ile ilgili olan kişilerin mutlaka insan anatomisine özel bir ilgisinin ve bu ilgisini doyuracak sanatsal ve bilimsel çalışmalar yapmıçolmasının önemli olduğu gerçeği karçımıza çıkmaktadır. Sanatsal anatomi, Rönesans'tan bu yana, gözlem ve etüt yolu ile en doğru en idealist yaklaşımı ortaya koyabilmiştir.

Yöntem

Görsel sanatlar öğretmen adaylarının sanatsal anatomi ile ilgili farkındalıklarının geliştirilmesini amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden eylem araştırması biçiminde desenlenmiştir.

Creswell (1998) nitel araştırmayı, sosyal yaşamı ve insanla ilgili problemleri kendine özgü metodlarla sorgulayarak, anlamlandırma süreci olarak ifade etmektedir. Nitel araştırma sürecinde araştırmacı bütüncül bir araştırma tablosu ortaya koyarak; kelime analizleri, detaylı katılımcı görüşme raporları kullanır ve araştırmayı doğal ortamda düzenler. Nitel araştırmada genel olarak takip edilen araştırma süreci parçadan bütündür (tümevarım). Merriam'a göre (1998) Genel itibarı ile nitel araştırmacı gözlem, görüşme ve dokümanlardan yola çıkarak kavramları, anlamları ve ilişkileri açıklayarak süreci sürdürür (Karadağ, 2010:54). Nitel araştırma, bireyleri alırken onların normal sıradan olan ve problematik olduğu sorunları anları, anlamları tanımlamaya çalışır ve bunu içine kişisel deneyim, yaşam öyküsü, görüşme, gözlem, tarihsel ve görsel metinler girebilmektedir. Nitel araştırmalarda yaygın olan teknik ise katılımlı gözlem ve görüşmedir (Kuş 2003:77). Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, olayların, algıların doğal ortamında gerçekçi ve bütüncül bir yaklaşımla ortaya koymasına yönelik nitel bir sürecin içediği araştırmadır. (Yıldırım ve Şimşek, 2000:19). Nitel araştırmalarda determinist yaklaşım ön planda değildir, sayısal ve istatistik veriler daha az yer alırken sözlü ve nitel analizler daha fazla yer alır. Sorunları, içerisinde bulunduğu durum ve koşullar içerisinde ele alır, analiz eder, kendi doğal ortamında yorumlamaya veya anlamlarını okumaya anlamlandırmaya çalışır (Neuman, 2012:224). Nitel araştırma, disiplinler arası bütünlükçü bir yaklaşımı esas alarak, araştırma problemini yorumlayıcı bir yaklaşımla incelemeyi esas alan bir yöntemdir. Araştırma yapılan durum ve olaylar kendi bağlamında ele alınarak, bireylerin onlara yükledikleri anlamlar açısından yoruma tabidir (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu, Engin 2010:302). Nitel araştırma yöntemlerinin bazı temel özellikleri bulunmaktadır. Bunlar: Nitel araştırmalarda olayın yaşandığı ortam çok önemlidir. Araştırma konusu olan olay konu deneyim, içinde bulunduğu doğal ortamında yani yerinde incelenmeli gözlenmeli, durumun hangi koşullarda neden, nasıl ortaya çıktığı anlaşılmaya ve tanımlanmaya çalışılmalıdır. Ortam ve olgu çok önemlidir. Nitel araştırmalarda olgu, olay ya da değişkenlere müdahale edilmesi araştırmaya katılan bireyin davranışlarını etkileyerek oluşturulan durumun gerçekçi bilimsel objektif bir şekilde yansıtılmasını engelleyecek ve yanlış sonuçlar doğuracaktır. Çünkü her şey içinde bulunduğu doğal ortama göre şekillenmekte ve araştırma bu şekilde bilimsel olabilmektedir. Nitel araştırmada araştırmacı incelediği konuya ilişkin çeşitli yöntemlerle bilgi toplayan, verilere dönüşüren ve bunların analizini yapan aynı zamanda araştırma boyunca

araştırma sürecine katılan ortamı deneyimi paylaşan, görüşüne yapan çalışmaya katılan biridir. Araştırmacının incelenen olayın gerçekleştirildiği ortama katılması veya ortamdaki kişilerle yüz yüze görüşmeler yapması, incelediği olgu ve olayı olabildiğince gerçekçi, objektif ve açık bir biçimde tanımlayabilmesi çok önem kazanmaktadır. Nitel araştırma kapsamında toplanan verilerin bütüncül olması nitel araştırmanın temel ilkelerinden biridir (Yıldırım ve Şimşek, 2000:21-27). Nitel yöntemle yapılan araştırmalarda belirlenmiş bazı temel aşamalar bulunmaktadır;

Birinci aşama araştırma probleminin belirlenmesidir. Problemin tespit edilmesinde;

- Araştırma yapılmak istenen alanla ilgili kuram ve araştırma literatürü,
- Araştırmacının bireysel ve mesleğe yönelik deneyimleri,
- İlgili alanla karşılaşılan sorunlar,

Nitel yöntemde tüm aşamalar araştırma probleminde etkilendiği gibi, bu etkenler de araştırma probleminin daha açık ve net bir şekilde belirlenmesinde katkısı büyüktür. Araştırma problemi tespit edildikten sonra problem “önem” ve “yapılabilirlik” boyutlarında değerlendirilmelidir (Şimşek ve Yıldırım, 2003). Nitel araştırmaların bir özelliği de keşfedici olmalarıdır. Keşfedici özelliğe sahip araştırmalar, üzerinde az çalışılmış konuları aydınlatmada oldukça kullanışlı ve yararlıdır (Neuman, 2012: 228).

Nitel yöntemde, araştırma problemi soru olarak ifade edilmektedir. Araştırma sorusu yazma süreci, “geliştirme” ve “yeniden ifadeleme” ye dayalı bir çalışmayı içermektedir (Şimşek ve Yıldırım, 2003). Nitel araştırma yöntemiyle yapılan araştırmalarda ele alınan konu hakkında derin bir kavrama kabası vardır. Bu yanıyla araştırmacı ek sorularla gerçekliğin izini sürer ve özel bakış açısına önem verir (Özdemir, 2010:326). Kültür analizi, olgubilim (fenomenoloji) ve durum çalışmaları, kuram meydana getirme ve eylem araştırmaları şeklinde yapılan çalışmalarda nitel bir araştırma geleneğinin benimsenmesi üzerinde araştırma yapılan konuların derinlemesine ayrıntılı daha iyi kavranmasını yorumlanmasını sağlayacaktır (Sönmez ve G. Alacapınar, 2011:78). Eylem Araştırması, en çok kullanılan Nitel Araştırma desenlerinden biridir. Özellikle Eğitim alanında son zamanlarda kullanımı daha da artmıştır. Bunun nedeni, eylem araştırmasının, eğitim sürecinin her aşamasında veri alabilen ve gerektiğinde düzeltmelere giderek kendini geliştirebilen bir araştırma deseni olmasıdır. Bu araştırma deseni, 1900lü yıllarda Kurt Lewin tarafından uygulanmaya başlanmıştır. Lewin’in yöntemi; keşfetme, müdahale ve değerlendirme çizgisinde ilerlese de günümüzdeki Eylem

Araştırmaları; Gözlem, yansıtma ve eylemden oluşan bir çizgiyi benimsemiştir (Glesne, 2012:31). Eylem Araştırmasının ilk olarak Eğitimde kullanılmasını öneren Dewey, yapılacak deneme ve araştırmalarla öğrencilerin daha iyi öğrenmesi amaçlı yaklaşım ve uygulamaların keşfedileceğini söylemiştir (A. Yıldırım, H. Çimçek, 2011:305). Elliot ise Eylem Araştırmalarının, araştırma ve düşünme yoluyla; öğretim, öğretmenin meslek gelişimi, program geliştirme ve değerlendirme gibi alanlarda kullanılmasının önemine değinmiştir. Bu nedenle öğretmenlerin Eylem Araştırması yapmaları, onların mevcut öğretime eleştirel gözle bakmalarını, öğrenci davranışlarından ve geri dönüşlerinden yararlanarak farklı öğretim teknikleri bularak aktif bir öğretmen olmalarını sağlamaktadır (Yıldırım ve Çimçek, 2011:306). Eylem Araştırması üç türe ayrılır. Bunlar; Teknik/Bilimsel/Çıbrıkçı Eylem Araştırması, Uygulama/Karşılaştırmalı Çıbrıkçı/Tartışma Odaklı Eylem Araştırması ve Özgürleştirici/Geliştirici/Eleştirel Eylem Araştırması'dır. Berg'in 2001'de yaptığı bu sınıflandırmaya başka bir tür daha eklenebilir. Bu da; araştırmacının aynı zamanda uygulayıcı olduğu, topladığı verileri analiz edebildiği bir türdür (Yıldırım ve Çimçek, 2011:296-297). Eylem Araştırmasının amaçları; Araştırma Problemine Karar Verme, Eylem Araştırması Sorularını Belirleme, Veri Toplama/Literatür Taraması, Veri Analizi/Yorum, Eylem/Uygulama Planı Geliştirme, Çözümleme Planı Geliştirme, Eylem Planını Uygulama/Çözümleme ve Uygulamanın Analizi/Değerlendirme olarak tanımlanır (Yıldırım ve Çimçek, 2011:298).

Araştırmanın Çalışma Grubu

Nitel araştırma yönteminin kullanılması öngörülen bu araştırmanın çalışma grubunu İstanbul Üni T.C. Marmara Üniversitesi Göztepe Yerleşkesi Atatürk Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-Çizim Eğitimi Ana Bilim Dalı 2017-2018 Eğitim Öğretim Yılı Güz Yarıyılında 1. sınıf Desen dersinin öğrencileri oluşturmaktadır. Öğrenciler arasında on kişiden oluşan gönüllü bir grup oluşturulmuştur. Bu gönüllü grup ile görüşme, öğrenci günlükleri gibi yöntemlerle bu öğrencilerden veri sağlanmıştır. Örneklem seçimi ise; ilk aşamada alt, orta ve üst seviye resim ve çizim konusunda donanımlı olan öğrenciler arasından basit seçkisiz örnekleme (tek evren/simple random sampling) yöntemiyle belirlenen üniversitenin resim bölümünde öğrenci olarak araştırmaya katılmaya gönüllü olan tüm öğrenciler ile bu bölümde eğitim alan seçkisiz olarak belirlenen 10 öğrenci Artistik Anatomi dersi için örnekleme yer alacaktır. Araştırmada etik değerlerin benimsenmesi ve bunların uygulanmasına dayalı olarak bulgular kısmında öğrenci isimleri kodlanmıştır. Çizimle yer almıştır. Araştırmanın çalışma grubu 1.sınıf desen sınıfında 10 öğrenci Tablo-1'de belirtildiği gibi oluşturulmuştur. Bu öğrencilerin 5'i kız 5'i erkek öğrencidir. Öğrencilerin yaşı 19-24 arasında değişiklik göstermektedir. Öğrencilerin, ders dönemi süresince Artistik anatomi ve anatomi üzerine araştırmalar yapmalarının ve ardından bir proje uygulaması ve katılımın serbest

olduğu bir sergi ve öğrenci çalışmalarını da içeren bir yayın ile bu araştırma sonuçlandırılacaktı. Bu çalışma grubunun belirlenmesindeki neden; 1.sınıf öğrencilerinin üst sınıflarda anatomiye ve desene yeterince hâkim olmalarının onların farklı atölyelerde üretim ve tasarım yapmalarında son derece etkili olduğu gerçeğidir. Artistik Anatomi konusunun anlaşılmayan yönlerinin daha da pekişmesine olanak sağlayacak olan bu dersin tasarımında öğrencinin bu alanla ilgili konuya hâkim olması amaçlanmıştır.

Veri toplama araçları

Araştırmada nitel araştırma modeli olarak eylem araştırma deseni kullanılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak; konu hakkında faydalanılacak birinci ve ikinci dereceden kaynaklar incelenecektir. Avrupa’da ve Türkiye’de uygulanan “Artistik Anatomi” konulu dersin metodu ile ilgili araştırmalar ve analizler yapılacaktır. Nitel araştırma desenlerinden biri olan Eylem Araştırması tekniğine göre nitel veri toplama araçları; araştırma yapılması ve veri toplama aracı olarak da araştırmacı günlüğü, öğrenci günlükleri, program değerlendirme forumu ve yapılandırılmış bireysel görüşme, video kayıtları, araştırmacı günlüğü, çalışma grubu tasarım uygulamalarını değerlendirme formu belirlenmiştir. Görüşme, yapılandırılmış görüşme tekniği ile yürütülmüştür. Çalışma grubunun uygulamalarını değerlendirme formu (DPA), araştırmacı tarafından uzmanların görüşü alınarak hazırlanmıştır. DPA öğrencilerin seviyelerinin belirlenmesinde kullanılan puanlama kılavuzudur. Program değerlendirme formu ise öğrencilere etkinlikle ilgili soruların sorulduğu formdur.

Günlükler:

Bu araştırmada alan günlükleri, araştırmacının 15 hafta süren derslerdeki gözlem, kendi izlenimlerini, düşüncelerini ve sunum sırasındaki video kayıtlarını temel alarak oluşturulmuştur. Araştırmada 15 hafta boyunca araştırmacı ve öğrenciler günlükler tutmuş ve bu günlükler araştırmanın bulgularında yer almıştır. Günlükler her hafta için yapılandırılmış sorulardan meydana gelmiştir. Öğrenci günlüğü soruları araştırmacı tarafından geliştirilmiş ve bu sorular için uzman görüşü alınmıştır. Programda her hafta farklı yeni konular öğrenmiş ve öğrencilerin sorulara cevabı da değişiklik göstermiştir. Bu sorularla öğrencilerin konuya ilişkin görüş ve eleştirilerini aktarabilmeleri duygu ve düşüncelerini yansıtabilmeleri amaçlanmıştır. Alan Günlüğü (field journal/field log) Alan Günlüğü, “araştırmacının, araştırma sürecinde; insanlar, yerler, olaylar, etkinlikler ve konulara ilişkin gözlemlerinin yanı sıra kendi görüşleri, yansımaları, önsözleri, ortaya çıkan örüntülere ilişkin notları ve bireysel tepkisel tepkilerini yazdığı defter ya da elektronik dosya” (Glesne, 2012:376)’dir. Araştırmanın güvenilirliği açısından üzerinde araştırma

yapılan konunun tarafsız objektif olarak gözlenip kaydedilmesi değerlendirilmesi son derece önemlidir. Tabii ki yüzde yüz objektif yansız bir gözlem yapmanın mümkün olmadığı durumlar olacaktır önemli olan gözlemin kim tarafından, ne zaman? Neden? Nerede? Nasıl bir bakış açısıyla yapıldığı ve ne tür araç gereçlerin kullanıldığına ortaya açıkça konulmasıdır. Veri toplama araçlarından biri olan gözlem; katılımcı, katılımcı olmayan ve gizli gözlem olarak üç kısma ayrılır (Sönmez ve Alacapınar, 2011:106). Nitel araştırmada verilerin geçerliliği ve elde edilen sonuçların doğruluğu önemlidir bu sebeple araştırmacı konusuna ve hedef kitlesinin özelliğine göre pek çok araştırma metodunu kullanabilmektedir. Örneğin değerlerin stresse bağımlılık etkisinin araştırıldığı bir çalışmada yarı yapılandırılmış bir görüşme formu yanında gözlem ve kişinin sağlıkla ilgili bilgilerinin gözden geçirilmesi gibi yöntemler kullanılır (Yıldırım ve Şimşek, 2008:89). Bu nitel araştırmada da araştırmacı hedef kitlenin bir parçası ve olayların içerisinde bulunmaktadır. Araştırmacı katılımcı bir rol üstlenmiştir. Bu araştırmada yaygın olarak gözlem, inceleme, görüşme ve döküman toplama ve inceleme uygulama ve bu sonuçların objektif değerlendirilmesi ele alınır.

Araştırmacı Günlüğü :

Araştırmacı günlüğü, araştırma ile ilgili tüm dökümanların kayıt altına alındığı günlük defterdir. Araştırmacı günlüğünde olaylar, etkinlikler ve yapılan konuşmalar betimlenir kayıt altına alınır. Bu araştırmada da alan günlükleri, araştırmacının kendi gözlemleri ve uygulananın içeriği sırasındaki video kayıtları temel alınarak defter oluşturulmuştur.

Öğrenci günlükleri:

Öğrenci günlükleri, öğrencinin uygulama sürecindeki deneyimleri ve kazanımlarını ifade etmesine dayalı veri toplama biçimidir. Bu yolla öğrencinin tutumu, görüşleri, dikkati, algısı, tepkileri hakkında veri toplanabilir (Yıldırım ve Şimşek: 2011:301). Bu araştırmada öğrenci günlüklerinden de yararlanılmıştır. Bu günlükler, her bir ders sonrasında öğrencilere verilen soruların yanıtlarından oluşmaktadır. Bu sorular, öğrencilerin ders ile ilgili algısını ölçmenin yanında dersin içeriği ve dersteki kazanımları hakkında onların yorumlarını toplamada araştırmacıya yardımcı olacak veriler elde etmek amacıyla sorulan sorular olarak hazırlanmıştır.

Tablo 1. Öğrenci Günlüğü Geçerlik Hesaplaması

KAZANIMLAR	GEREKLİĞ/ÇEREKSİĞ Z	YARARLI/YETERSİĞ Z	KAPSAM GEÇERLİĞ KORANI
<i>Lisans Öğrencisi</i> 1-15 HAFTA			
1.MADDE	5		1,0
2.MADDE	5		1,0
3.MADDE	5		1,0
4.MADDE	5		1,0
5.MADDE	5		1,0
6.MADDE	5		1,0
7.MADDE	5		1,0
	Uzman sayısı		5
	Kapsam geçerlik indeksi		1,0
Tablo 1. Öğrenci Günlüğü Geçerlik Hesaplaması			

GörüŖme :

GörüŖme, Nitel araŖtırmada en çok kullanılan veri toplama araçlarından biridir. Önceden hazırlanmış kapalı ya da açık uçlu soruların sorulacağı, cevapların kaydedilip veri analizinde kullanılacağı, zahmetsiz bir teknik olarak görünse de aslında Patton'a göre "görüŖme beceri, duyarlık, yoğunlaşma, bireyler arası anlayış öngörü, zihinsel uyanıklık ve disiplin gibi pek çok boyutu kapsamı açısından, hem sanat hem de bilimdir" (Yıldırım ve ğimçık, 2011:119). GörüŖme formlarındaki sorular, öncelikle kolay anlaşılabilir bir açıklıkta olmalıdır. Bu açıklığı sağlamak

için bazen görüşmeden önce bazı pilot uygulamalar yapılarak soruların anlaşılabilirliği test edilebilir. Ayrıca soruların fazla soyut ve genel olması da görüşülene soruyu yanlış anlamasına sebep olabilir. Bunu önlemek adına, sorular mümkün olduğunca görüşülen kişinin deneyimlerine ve bilgisine uygun kavramlar ve tanımlar eşliğinde sorulmalıdır. Yine de soruların yanlış anlaşılması gibi bir ihtimalin ortaya çıkması durumunda görüşmeci alternatif sorulardan yararlanabilmek için hazırlıklı olmalıdır. Görüşmenin en önemli gerekliliklerinden biri de görüşün kişiyi yönlendirmekten kaçınmaktır. Bazen araştırmacı, araştırma çerçevesindeki amaçlarına uygun olacak bilgileri toplamak için bazen farkında olarak ya da olmayarak görüşülen kişiyi etkileyebilir. Nitelikli bir görüşmenin sağlanması ve veri analizinin tarafsız olması için, sürecin tamamında, görüşmecinin bu gibi yönlendirmelere karşı dikkatli olması gerekir (Yıldırım ve Şimşek, 2011:127-138). Görüşme soruları sorulurken akıca göre değişiklikler ve açıklamalar getirilebilir. Görüşmeci ile görüşülen arasında etkili bir iletişim mevcutsa birçok soru aynı sorunun içinde sorulabilir. Görüşmede amaç, araştırma sorularına yönelik cevaplar bulmak, bu çerçevede bilgi toplamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2011:140-141). Görüşme sırasında görüşülenden gelen cevaplar üzerine ona geri bildirim uygulamak da bu iletişime katkı sağlar. Görüşme ile ulaşmak istediği amacın bilincinde olan görüşmeci, bu amaçlara uygun sorular sorar ve cevapların bu amaca uygun olup olmadığını süreç boyunca kontrol eder. Amaca uygun cevaplarda olduğu gibi konudan sapan cevaplarda da görüşülene bunu bildirmek veya hissettirmek, hem iletişim açısından hem de araştırmanın verimliliği açısından gereklidir (Yıldırım ve Şimşek, 2011:140-144). Bu araştırmada, sınıf içi uygulamaların sonunda öğrencilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler yüz yüze ve bir seferde tek kişi ile gerçekleştirilmiş olup, video kayıt cihazı ile kayıt altına alınarak veri elde edilmesi planlanmıştır. Görüşmelerde açık uçlu sorular sorulmuş ve öğrencilerin algısına göre alternatif sorular da görüşmeye dâhil edilmiştir. Çalışma grubundan oluşan öğrencilerle yapılan derslerin ardından görüşler toplanmış ve karşılaştırmalı kıyaslanmıştır. Öğrencilerin görüşme formlarında “sanatsal anatomi” bilgilerini anlamaya yönelik sorular yer almıştır. Bu bilgiler; öğrencilerin sanatsal ortamıyla ilgili bilgileri, sanata olan ilgilerini, anatomi ve sanatsal anatomiye olan yaklaşımları ve düşüncelerinin irdelenmesi doğrultusunda hazırlanmıştır. Hazırlanan görüşme formlarında, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Eğitim Fakültesi 1. Sınıf çalışma grubu öğrencilerinin verdiği yanıtlar doğrultusunda uzman görüşü alınarak sonuçları verilmiştir.

Video Kayıtları :

Araştırma süresince uygulamanın video çekimleri araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Kamera öğrencilerin uygulama esnasındaki uygulamaya yönelik tüm davranışlarını kayıt altına almıştır. Öğrencilerin çizim yaparken nasıl bir

ortamda nasıl davranış sergiledikleri kayıt altına alınmıştır. Uygulama sonunda öğrencilerin uygulamaya ve bu çalışmanın amacına yönelik duygu ve düşünceleri de birebir görüşme ile video kayıt altına alınmıştır.

Verilerin Toplanması

Nitel araştırmalarda doğrudan gözlem ve görüşmenin imkân dâhilinde olmadığı durumlarda veya araştırmanın geçerliliğini artırmak amacıyla, görüşme ve gözlem yöntemlerinin yanında, probleme ilişkin yazılı ve görsel materyal ve malzemeler araştırmaya dâhil edilebilir. Resim, ses, araç geç, bina, heykel vb. kalıntılarla; olgular hakkında sonran ifade edilmiş ve çizilmiş her türlü mektup, rapor, kitap, ansiklopedi, resim ve özel yazı ve istatistikler, tutanak, anı, yaşam öyküsü vb. leridir. Olgulara en yakın olan onu en iyi yansıtan onunla bütünleşen belgeler, kalıntılardır. Yazılı ve basılı belgeler ise, sonradan meydana getirildikten, kalıntılara oranla, gerçeklerden uzak kalabilirler (Madge, 1965:91). Duverger(1973)'in “belgesel gözlem” olarak adlandırdığı bu tekniği, Rummel (1968) ve daha birçoğu “doküman metodu” olarak adlandırmaktadır.

“Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Doküman incelenmesi, hemen her araştırma için kaçınılmaz olan bir veri toplama tekniğidir. Belge yoksa tarih de yoktur” (Madge, 1965:75). Toplanan verilere betimsel ve içerik analiz uygulanır. Betimsel analiz, derinlemesine analiz gerektirmeyen verilerin içermesinde kullanılır, içerik analizi ise elde edilen verilerin daha yakından incelenmesini ve bu verileri açıklayan kavram ve temalara ulaşmasını gerektirir (Yıldırım ve Şimşek, 2008:89). İçerik analizi ile araştırmaya katılanların görüşerinden günlüklerinden dokümanlarından uygulama ile elde edilen veriler sistematik olarak tanımlanmaktadır (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu, Yıldırım, 2010:322). Bilimsel araştırmaların en önemli ölçütlerinden biri geçerlilik ve güvenilirliktir. Araştırmalarda kullanılan en yaygın iki temel ölçüt geçerlilik ve güvenilirliktir. Nitel araştırma daha çok bir olgunun varlığına ve anlamına yönelirken, nicel araştırma bir olgunun ne derse var olduğuna yönelir. Yani nitel araştırma araştırılan zerinde durulan olgunun niteliğini ön plana taşıırken nicel araştırma sayısal özellikleri ön plana çıkarır (Yıldırım ve Şimşek, 2008:255). Araştırmadaki çalışmaların verileri, gönüllü olacak on öğrenci ile yüz yüze yapılacak görüşmelerle gerçekleştirilmiştir. Uygulamalar için M.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nden izin alınmıştır. Araştırma, 2017-2018 Bahar Döneminde, Desen I Atölyesinin ilk dersinde ilk hafta sunum yaparak başlanmıştır. Artistik Anatomik dersinin tasarımının sunularının her birinin ardından öğrencilerden haftalık olarak öğrenci günlükleri toplanmıştır. Bu zaman zarfında araştırmacı olarak kendi alan günlüğü de oluşturulmaya başlanmıştır. Sunuların ardından yaklaşık bir ay sonra öğrencilerle görüşmeler

gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Sunumlar, Resim atölyesinde çizim dersi alan 1. sınıf Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Resim-Çizim Öğretmenliği Bölümü öğrencilerinin hazır bulunacağı atölyede gerçekleştirilmiştir. Bu süreçlerde tutulan alan günlükleri, araştırmacının izlenimlerini ve sunum sırasında öğrencilerin durumunu fotoğraflarla kayıt ile toplanan verileri içermektedir. Öğrenci günlükleri, her sunum sonrası öğrencilere yöneltilen sorulardan derlenerek oluşturulacaktır. Öğrencilerin anlatılan konuları sindirip akıllarında kalan izlenim ve düşüncelerini ev ortamında veya herhangi bir ortamda paylaşabilmeleri için araştırma boyunca yaptıkları uygulamaları deneyimleri paylaşabilecekleri ortak paylaşım alanı olarak bir internette görsellerin yer aldığı özel sayfa oluşturulmuştur. Uygulama bittikten sonra yapılan görüşmelerde öğrencilerden randevu alınarak birebir öğrenci görüşmeleri yapılmıştır. Ayrıca sakin ortamların seçilmesiyle öğrencinin görüşmeye odaklanmasının sağlanacağı düşünülmüştür. Bunların yanında görüşme bağlaçlarında öğrencilere alınan kayıtların amacı anlatılarak, kayıt için hepsinden izin alınmıştır.

Bu görüşmede çalışma grubuna yapılandırılmış sorular sorularak, etkinlik izlencesinin kendilerine kattığı kazanımlar kaydedilmiştir. Bireysel görüşmede sorulara verilen yanıtlar betimsel analiz yoluyla değerlendirilmiş ve araştırmanın bulgularında yer verilmiştir. Etkinlik izlencesinin uygulandığı süreçte her etkinliğin sonunda konuya uygun olarak öğrenci günlükleri hazırlanmıştır. 12 Haftalık izlencenin uygulama kısmı bittikten sonra çalışma grubuna artistik anatomi ile ilgili bir özgün çalışma yapmaları ve bu sayede ders izlencesi ile kazanılan bilgi-beceri, olumlu-olumsuz yanlarının nasıl yansıdığı değerlendirilmiştir. Bunu tespit etmek için etkinlik değerlendirme formu “sanatsal çalışmalar için dereceli puanlama anahtarı” kullanılmıştır.

Tablo 2. Görsel Sanatlar Öğretmen Adaylarının İnsan Anatomisi (human body anatomy) Aracılığı ile Artistik Anatomi Kuramsal Bilgiyi Oluşturabilmesi ve Uygulayabilmesine Yönelik olan Etkinlik Programı

DERSİN UYGULANACAĞI ÖĞRENCİ GRUBU : Bir Devlet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-içerik Öğretmenliği Anabilim Dalı 1.Sınıf Desen öğrencileri
UYGULAMA SÜRESİ : 15 Hafta
HAFTALIK DERS UYGULAMA SÜRESİ : Haftada 4 ders saati
DERSİN GENEL AMACI : Öğrencilerin insan anatomisini kavramaları bu sayede artistik anatomi anlayışlarını geliştirmek ve bunu ifade etmelerini sağlamak
DERSİN GENEL ÖĞRENİM Öğrenciler insan anatomisi uygulama ve teorik bilgisi sayesinde artistik anatomi içeren yapıtlar ortaya koyabileceklerdir.
ÇIKTILARI :
DERSİN YÖNTEMİ Kuramsal Teorik ve Uygulama
UYGULAMA YÖNTEMİ Eylem araştırması yöntemlerine uygun olarak esnek, öğrenci verileri performansı verileri doğrultusunda yenilenebilir haftalık çalışma dilimlerinin eğitsel düzenlemesi gerçekleştirilecektir.
Tablo 2. Görsel Sanatlar Öğretmen Adaylarının İnsan Anatomisi (human body anatomy) Aracılığı ile Artistik Anatomi Kuramsal Bilgiyi Oluşturabilmesi ve Uygulayabilmesine Yönelik olan Etkinlik Programı

15 Haftalık etkinlik programının düzenli programı içerisinde her hafta sunu yoluyla teorik kuramsal bilgiler verilmiştir. Anlatılan kuramsal bilgiler, anatominin tanımı, tarihçesi, temel anatomi, ve sanatta anatominin yansımaları ve eserler üzerinde gelişimini içermektedir. Düzenli olarak her ders sonunda öğrenciler öğrenci günlüklerini doldurmuşlardır. Her hafta yeni bir konuya geçiş sağlanmış ve her hafta farklı anatomik çizimler yaptırılmıştır. Son hafta öğrencilerin gelişimini gözlemek ve sonuçları açık görebilmek için son bir uygulama yaptırılmıştır. Kuramsal anlamda ve anatominin yeri ve önemine dair farkındalıkları ölçmek üzere öğrenciler 15. Haftada program değerlendirme formunu doldurmuşlardır. Öğrencileri ortaya koyduğu çalışmalar dereceli puanlama anahtarı ile değerlendirilmiştir bir uzman eşliğinde. Alan uzmanlarının belirlenmesi, DPA formunun hazırlanması,

uzman görüşünün alınması, maddelerle ilgili kapsam geçerlik oranlarının ortaya konması, ölçüğe ilişkin kapsam geçerlik oranları dizini ölçütüne göre gerçek formun hazırlanmasından oluşan Lawshe tekniği ile araştırmanın geçerlilik hesaplamaları yapılmıştır.

Tablo 3. Program Değerlendirme Formu (DPA) Geçerlik Hesaplaması

Sorular	Gerekli/gereksiz	Yararlı/Yararsız	Kapsam Oranı	Geçerlik
1.Madde	5			1,00
2.Madde	5			1,00
		Uzman Sayısı		5
		Kapsam Geçerlik		1,00
		İndeksi		

Tablo 3. Program Değerlendirme Formu (DPA) Geçerlik Hesaplaması

Program değerlendirme formu, ders programının etkililiğinin öğrenciler tarafından değerlendirilmesi için düzenlenmiştir. 12 hafta süren programın ardından uzman görüşleri alınarak açık uçlu sorular hazırlanmıştır. Bu sorular toplam iki sorudan oluşmakta olup çalışmaya grubunun cevaplaması istenmiştir. Çalışmaya grubu öğrencilerinin uygulamaya yönelik kazanım ve becerilerini dile getirmeleri ve uygulamaya yönelik eleştirilerini ifade etme olanağı bulmuştur. Tablo 2'ye bakıldığında DPA'nın geçerlilik hesaplaması görülmektedir. Toplam 5 uzman görüşü alınarak hazırlanmış iki soruluk DPA kapsam geçerlik dizini 1,00 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 4. Öğrenci Günlüğü Geçerlik Hesaplaması

KAZANIMLAR	GEREKLİĞİ/ÖREKSİZ	YARARLI/YETERSİZ	KAPSAM GEÇERLİK ORANI
<i>Lisans Öğrencisi</i>			
1-15 HAFTA			
1.MADDE	5		1,00
2.MADDE	5		1,00
3.MADDE	5		1,00
4.MADDE	5		1,00
5.MADDE	5		1,00
6.MADDE	5		1,00
7.MADDE	5		1,00
Uzman sayısı			5
Kapsam geçerlik indeksi			1,00

Tablo 4. Öğrenci Günlüğü Geçerlik Hesaplaması

Tablo 4 ,e bakıldığında öğrenci günlüklerinin kapsam geçerlik hesaplaması görülmektedir. Yine beşuzman görüşü alınarak hazırlanan öğrenci günlüğü kapsam geçerliği 1,00 olarak belirlenmiştir.

Verilerin Analizi

Veriler araştırmacı ve bir uzman tarafından incelenmiş ve hesaplanmıştır. Program değerlendirme ve öğrenci günlüklerinin değerlendirilmesinde araştırmacı ve uzman tarafından ortak betimsel analizler yapılmıştır. Program Değerlendirmesi de yine bir uzman ve araştırmacı tarafından DPA kullanılarak değerlendirilmiştir. Her iki değerlendirme de tutarlı bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Bu araştırmada öğrencilerle yapılacak olan gözlem ve görüşmelerle elde edilen nitel verilerin

analizinde nitel veri analizi yöntemlerinden içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Temel analiz; betimsel ve betimsel-youmlayıcı analiz olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Betimsel analiz verilerin olduğu gibi gösterildiği, betimlendiği, resmedildiği ve anlatıldığı bir irdelemedir (Sönmez ve Alacapınar, 2011:160).

Bulgular

15 Hafta süren etkinlikte her hafta öğrencilerin yapmış olduğu öğrenci günlüklerinden elde edilen verilerin ışığında öğrencilerin artistik anatominin sanat eğitiminde yeri ve önemine dair büyük bir farkındalık elde ettikleri ortaya çıkmıştır. Edinmiş oldukları bu farkındalık yapmış oldukları son uygulama çalışmasına yansımıştır.

Araştırmanın nitel veriler ile ilgili bulgular betimsel analiz ile yorumlanmıştır. Araştırmanın bulguları “artistik anatomi uygulamalarının görsel sanatlar eğitiminde yeri ve önemine yönelik olan etkinlik izlencesinin etkililiği ortaya koyan bulgular” biçiminde ele alınmıştır. Araştırmanın verilerine dair bulgular, araştırmada kullanılan on beş haftalık uygulama süreci içerisinde çalışma grubu öğrencilerine uygulanan ders etkinliklerinde elde edilmiş ve artistik anatominin görsel sanatlar eğitimindeki yeri ve önemi değerlendirilmiştir. Öğrencilerin adları, araştırma etkinliklerinin bütününde, etik değerler çerçevesinde açık olarak yazılmamış nitel veri toplama araçlarında kodlanarak belirtilmiştir.

Etkinliğin Öğrencilerin Anatomiden Etkilenerek Sanatsal Anatomi Alanında Resim Yapmalarına Etkisi

15 Haftalık çalışmada çalışma öncesi çalışma sırasında ve çalışma sonrasında anatomi ile ilgili çizimler yaptırılmıştır. İlk çizimler ve son çizimler değerlendirilmiş ve öğrencilerdeki değişim gözlemlenmiştir. DPA sonuçları, artistik anatomi uygulamalarının öğrencilerin sanatsal anatomi alanında resimler üretmelerinde son derece faydalı olduğunu ortaya koymuştur.

Tablo 5. Çalışma Grubunun Artistik Anatomi Uygulamalarını Değerlendirmesi

(DPA sonuçlarının Sınıflandırması)

PUANLAMA	2-3.00	1-1,99	0-0,99
Tablo 5. Çalışma Grubunun Artistik Anatomi Uygulamalarını Değerlendirmesi (DPA sonuçlarının Sınıflandırması)			

DPA sonuçlarının değerlendirilmesinde Tablo 4’te olduğu gibi sonuçlar “Bağarlı”, “Orta” ve “Bağarsız” Çeklinde düzenlenmiştir.

Tablo 6. Çalışma Grubunun Tasarımlarını Değerlendirme Formu

	GEREKLİĞİ	YARARLI/YETERSİZ	GEREKSİZ	KAPSAM GEÇERLİK ORANI
1.Madde	5			1,0
2.Madde	5			1,0
3.Madde	5			1,0
4.Madde	5			1,0
5.Madde	5			1,0
Uzman Sayısı				5
Kapsam Geçerlik				1,00
Özet				
Tablo 6. Çalışma Grubunun Tasarımlarını Değerlendirme Formu				

Tablo 5’e görülen Çalışma grubunun Tasarımlarının Değerlendirme Formu beğuzmanın görüşü alınarak hazırlanmıştır. Her bir soru büyük bir titizlikle seçilmiş tamamen konunun içinden çıkacak şekilde maddeler belirlenmiştir. Maddelerin

tamamı resim ilkeleri ve elemanlarına göre temellendirilmiştir. Her bir sorunun karşılığı öğrencilerin çalışmalarında bulunmaktadır.

Tablo 7. Çalışma Grubunun Tasarımlarını Değerlendirme Sonuçları

ÖĞRENCİKODU	PUANI	BAĞARI DÜZEYİ
ÖGR01	3	BAĞARILI
ÖGR02	3	BAĞARILI
ÖGR03	2,6	BAĞARILI
ÖGR04	2,6	BAĞARILI
ÖGR05	2,4	BAĞARILI
ÖGR06	2	BAĞARILI
ÖGR07	2,4	BAĞARILI
ÖGR08	2,4	BAĞARILI
ÖGR09	2,8	BAĞARILI
ÖGR010	2,4	BAĞARILI

Tablo 7. Çalışma Grubunun Tasarımlarını Değerlendirme Sonuçları

Bu çalışma da öğrencilerin son uygulama çalışmalarının değerlendirmesinde kullanılan DPA'nın yanında, öğrenci günlükleri ve program değerlendirme formu da kullanılmıştır. Sonuçların bir bütün olarak değerlendirmesi yapılmıştır. Öğrencilerin genel olarak öğrenci günlüklerine vermiş oldukları yanıtlardan “artistik anatomi uygulamalarının onların anatomiye ve sanatsal anatomiye bakışaçılarını, kavramsal düzeylerini ve yaratıcı düşünmelerine yaratıcılıklarına katkı sağladığı yönünde katkısı olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Tablo 7'ye baktığımızda DPA sonuçları ders programının öğrencilerin artistik anatomiye öykünen çalışmalar ortaya koymalarında yararlı olduğunu ortaya koymaktadır. Öğrencilerin hepsi “başarılı” olarak çalışmalarını tamamlamıştır. 2-3.00 Aralığında bir sonuç ile başarılı olmuştur. Sonuçlar öğrencilerde artistik anatomi ile ilgili desen çalışmasının unsurlarını çizimlerine yansıtılabildiklerini konuya hâkimiyetin başarılı şekilde sonuçlandığını gözlemlemekteyiz. Bu uygulama çalışması ile on beş hafta süren yoğun anatomi konulu teorik ve uygulamalı atölye çalışmasının sonuçlarını somut olarak görme imkânı sunmuştur. Öğrencilerin nelerde daha çok ilerlediğini nelerde eksikleri olduğunu öğrenmekteyiz. Anatomiyi dikkate alarak bilimsel yaklaşım ile desen

çizmek bir disiplin ve alıŖkanlık ister bu konuda öğrencilerde on beŖhafta sonunda belirli bir duyarlılığı kazandığını söyleyebiliriz.

Yapılan Etkinliğin Resim Atölye AraŖırmaları Kapsamında Artistik Anatominin ve Uygulamalarının Sanat Eğitiminde Yeri ve Önemine dair Öğretmen Adaylarının Farkındalığına Etkisi

15.06.2018 tarihli 15.hafta ders planında artistik anatominin görsel sanatlar eğitiminde yeri ve önemine iliŖkin programının eylem araŖırması uygulaması kapsamında derslerin etkililiğinin genel olarak alıŖna grubunun değerlendirmesi yapılmıŖtır.

Bu değerlendirme;

- a) Dersin Etkiliğine ve eriğine iŖkin Değerlendirme,
- b) Dersin Anlam ve Önemine iŖkin Değerlendirme,

Biiminde iki farklı boyutta “Program Değerlendirme Formu”nda alıŖna grubuna sorulan derse yönelik sorularla ortaya konulmuŖtur. Dersin etkililiğine iliŖkin değerlendirmede bir soru, Dersin eriğinin Anlam ve Önemine iŖkin Değerlendirme bir soru sorularak, öğrencinin söz konusu uygulama hakkındaki görüŖeri alınmıŖtır.

Dersin Etkiliğine ve eriğine iŖkin Değerlendirme

ÖĞR01, ÖĞR02, ÖĞR03, ÖĞR04, ÖĞR05, ÖĞR06, ÖĞR07, ÖĞR08, ÖĞR09 ve ÖĞR10 kodlu öğrenciler dersin etkililiğine ve eriğine iliŖkin ders uygulaması değerlendirmelerini bir soruda aağdaki gibi aktarmıŖlardır:

- a-1) Artistik Anatomi Dersinde Yapılan Uygulamaların Önemi

Görsel sanatlar eğitiminde özellikle desen atölyesinde yapılan uygulamalı çizim alıŖmalarında insan anatomisi çok önemlidir. Desen problemini amada ve insanın temel anatomi yapısını doğru ekilde aktarma da desen dersinde yaptırılan alıŖmaların yöntemlerin önemi büyüktür. Uygulamalı bir ders olan desen atölyesinde öğrencilerin anatomiye doğru ve kalıcı yöntemlerle kademeli olarak ilerleyerek öğrenmesi planlanması gibi önemli hususlar karđımıza çıkmaktadır. Bu konu ile ilgili alıŖna grubunda farkındalığı kazanıp kazanmadıklarını değerlendirmek için “artistik anatomi dersi kapsamında yapılan sunumlar, kullanılan yazılı ve görsel materyaller, sınıf ii yapılan değerlendirmeler, etkinlikler-

uygulamalar, anatomiye tanımaya ve anatomi içerikli çizimlerinize katkısı oldu mu? Açıklayınız.” Biçiminde soru sorulmuştur.

b) Dersin Anlam ve Öneme ÇiÇkin Değerlendirme,

ÇiÇkinci soru özellikle ana konunun öğrencide ne düzeyde farkındalık oluşturduğunu göstermesi bakımından çok önemlidir. Görsel sanatlar eğitimine artistik anatomi dersinin müfredatlarda olmaması bu konuda yetiÇmiÇsanat eğitimcilerinin olmaması sanat eğitiminde büyük bir eksiklik olmaktadır. Sanat eğitiminde temel olan eğitim desen ile başlanmaktadır ve bu desen dersinin içerisine model çizimi ana konuyu olmaktadır. Artistik anatominin önemini kavramak sanat eğitimi alan öğrenciler açısından son derece önemlidir. Bu sebeple öğrencilere “*artistik anatomi dersinin sanat eğitimi dersinde gerekli olduğuna inaniyor musunuz? Açıklayınız.*” Sorusu yöneltilmiştir.

SONUÇ

Araştırmanın amacı görsel sanatlar öğretmen adaylarının artistik diğer bir ifade ile sanatsal anatominin sanat eğitimindeki önemini kavramalarında, artistik anatomi uygulamalarının önemini etkisini ortaya koymaktır. Bu hedef doğrultusunda artistik anatomi temelli atölye uygulamaları sonucunda öğrencilerin anatomi bilgisi, figüratif desen çizimi teknikleri ve yaratıcılıkları doğrultusunda önemli olumlu dönütler ortaya çıktığı görülmüştür. Öğrencilerde konuya ilişkin olarak kavramsal düşünsel alt yapının oturduğu bu konuda belli bir farkındalığın oluştuğu görülmüştür. Ayrıca genel anlamı ile artistik anatominin sanat eğitiminde yer alması gerektiği hususunda da belli bir bilinç kazandıkları görülmüştür. Genel olarak yapılan etkinlik sonucunda öğrencilerde teknik anlamda çizgi, leke, doku, etüt, ışık-gölge ve anatomik sağlamlık gibi konularda ilerleme ve bu ilerlemeye bağlı olarak çizimlerinde pozitif yönde değişimler gözlemlenmiştir. Çalışma kapsamında en öncelikle olarak öğretmen adaylarının “artistik anatomi uygulamalarının kuramsal boyutları hakkındaki farkındalıklarına katkısına ilişkin bulgulara odaklanılmıştır. Bu doğrultuda anatomi ile sanat eğitimi arasında düşünsel ve biçimsel bulgulara odaklanılmıştır. Bu yönde artistik anatomi ile sanat eğitiminde desen çalışması arasında düşünsel ve biçimsel bir ilişki olduğu ve artistik anatomi uygulamalarının öğretmen adaylarına özgün olanaklar sunarak anatomiye daha iyi öğrenmelerine ve uygulayabildiklerine katkı sağladığı görülmektedir. Ayrıca yine çalışma bulgularına göre öğrencilerde artistik anatomi çalışmasının yaratıcılıklarına ve özgünlüklerine katkı sağladığı görülmüştür. Bu sonuç doğrultusunda öğretmen adaylarının sonraki aşamalarda figüratif sanatsal çalışmalarına düşünsel ve biçimsel anlamda yaratıcı ve özgün olarak öykünme becerilerine artistik anatomi uygulamaları etkinliğinin katkı sağlayacağı söylenebilir. Avcı’nın(2018) 1997 yılından beri, Dokuz Eylül

Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde tarafınca verilen Sanat Anatomisi dersinde edinilen kişisel deneyimler hakkında yazmış olduğu "günümüz sanat eğitiminde sanat anatomisi dersi" isimli makalesinde artistik anatomi eğitiminin sanat eğitimindeki önemine tarihsel süreçleri ile değinmektedir. Artistik anatomi derslerinin özgürleştirici, özgünleştirici yanına değinmiş ve bu yanına vurgu yapmıştır. Bu konu ile ilgili olarak Avcı, son yıllarda sanat eğitimindeki ifade çeşitliliğinin "sanat anatomisi" dersinin varlığının sorgulanması ve bunun sonucunda "teknik düzeyde kaldığı, ifade özgürlüğünü kısıtlamıştır" gibi bir yanılığın doğduğuna değinmiştir. Bugün sanatın anlam boyutunu yeniden diriltten post modern anlayışın hâkim olmasıyla disiplinler arasına yönelmiş yeni bir bakış açısıyla sanat anatomisi dersinin reddinin çelişkili bir durum olduğunu ifade etmiştir. Avcı'ya göre ifade aracı olarak gerçeğin yeniden dönüştürdüğü günümüzde sanat anatomisi dersinin yaratıcılığı destekleme fonksiyonu olduğudur. Bilim ve sanatın insan bedeninin bir mikrokosmos olarak gördüğü ve mikrokosmos beden üzerinde çalışmanın diyalektik düşünme hususunda diyalektik anlamının anatomi öğrenme ile olabileceğinin gözden kaçmaması gerektiği "*bedenin yapısı ve fonksiyonları arasındaki etkileşimi yöneten yasaları kavramak, diyalektik düşüncenin özünü oluşturmaktadır. Yaratıcı davranış aşlamak için de, önce diyalektik düşünce oluşturmak gerekmektedir*". (Avcı, 2018:31-32). Sanatta yaratıcılık ve özgünlük için belirli bir seviyede bilgi düzeyinin oluşması gerekmektedir. Kuramsal bir altyapı oluşmadan gözlem yeterli düzeyde gerçekleştirmediği takdirde sanatta özgünlüğün ortaya çıkması mümkün görünmemektedir. Bu sebeple Avcı'nın da ifade ettiği gibi diyalektik ile yaratma, özgünlük arasında doğru bir ilişki vardır. Öğrencilerin artistik anatomi ile ilgili bir özgün çalışmaya ortaya koyabilmesi için uygulama ile birlikte tarihsel kültürel anlamda diyalektik bilgininde verilmesi zorunludur. Anatomi eğitimi sanat eğitiminde uzun yıllardır göz ardı edilen bir durum olarak kalmıştır. Herkesin bu durumun önemini ve zorunluluğunu bildiği ancak bu konuda hiçbir girişimde bulunmadığı bir alan olmuştur. Ülkemizde sanat eğitimi veren çok sayıda fakülte açılmış olmasına rağmen anatomi ve artistik anatomi adı altında herhangi bir ders açılmamış müfredatlarda kendine hak ettiği yeri bulamamıştır. Fakültelerin bu konuyu desen dersleri ile geçirdiği ve sanat eğitimsi ve sanatçı adaylarının dört yıllık eğitimleri boyunca ciddi uzun süreli bir artistik (sanatsal) anatomi eğitiminde geçmediğini görmekteyiz. Avrupa'da ki sanat Akademilerin birçoğunda anatomi üzerine çizim dersleri ayrı bir ders olarak okutulmaktadır. Bu alanda uzman sanat eğitimcileri dersleri yürütmektedir. Ancak ülkemizde hiçbir fakülte de bu alanda uzmanlaşmış sanat eğitimcileri yetiştirmemiş çok bireysel düzeyde birkaç girişim olarak kalmıştır. Sanat eğitimindeki en önemli eksikliklerden birisi de artistik anatomi dersini verecek yeterli donanıma sahip hem kuramsal hem de teknik anlamda çok iyi çizim yapabilen alanında uzman kişilerin yetiştirmemesidir. Bu durum Türk sanatını ve Türk sanat eğitimini olumsuz bir yönde

etkilemektedir. Gerek fakültelerde gerekse profesyonel alanda sanat eserlerinin sanat ilke ve elemanları bakımından batının hala gerisinde kalmasının bir önemli sebebi temel anatomi ya da sanatsal anatomi eğitiminin verilmemesidir. Özellikle yapılan bu etkinlikte öğrencilerde bu konuda büyük bir istek olduğu ve artistik anatomi eğitiminin en az bir yıl mümkünse iki yıl olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Artistik anatominin ne kadar önemli ve uzun süren bir süreci kapsadığını bu alanda yetkinliğe ulaşmak için çok çalışmanın ve uzun bir eğitim sürecine tabi olması gerektiğini kavramış ve her fırsatta bunu dile getirmişlerdir. Sanatsal anatomi daima sanatçıların önem verdiği ve sürekli üzerinde çalıştıkları bir alan olmuştur. Gerek Rönesans ustaları gerekse modern dönem sanatçıları bu konuya hassasiyetle yaklaşmışlardır. İnsan bedeninin keşfi, sanatsal ifadenin de gelişmesi demektir. İnsan anatomisi sanata ilişkin pek çok sorunun açılmasında yardımcı bir elemandır. İnsan bedeni sanatta hem bir amaç hem de bir araç olmuştur. Daima sanatın hizmetinde insana dair anatomik problemleri açmada ve sanatın amacı olan idealist güzelliğin keşfinde yardımcı unsur olmayı başarmıştır. Polykleitos ve Praxiteles'ten bu yana insan bedeni, insanoğlunu mimesis anlayışı doğrultusunda sanatçının ve sanatın ortak amacı olan ideal olana yakınlaştırmıştır. Rönesans ile insan yeniden keşfedilmiş ve doğanın altın oranı insan bedeni üzerinde taçlandırılmıştır. Bu taçlandırma özgün, sağlam anatomik ve estetik figürler ortaya çıkarmıştır. Sanatçının güzele ve öze olan yakınlaşma arzusu çabası insan bedeninin kusursuz ifadesinde kendine yer bulmuştur. Modern dönemlerde insan bedeni yeniden farklı bir yorum getirilerek sanatta somutlaşmıştır. Bir takım insan bedeninde çarpıtmalar deforme etmeler ile insan bedeni yeni bir dille ifade bulmuştur. Ancak sanatsal olarak estetik bir deformasyon elde etmek için sanatçının çok sağlam anatomi bilgisine ihtiyacı olduğunu bilen modern dönemin sanatçısı sürekli insan anatomisini yeniden çözümlenmeye gitmiştir. İnsan bedeni, sanat var oldukça sanatın en önemli başucu kitabı olarak kalmayı başarmıştır. Bu sebeple anatomi olmadan bir sanat eğitimi olamaz, düşünülemez. Desen eğitiminin saat yetersizliği ve içeriğinde anatominin olmamasından kaynaklı büyük bir sanat eğitimi problemi karımıza çıkmaktadır. Bu sorunu açmanın yolu sanat eğitiminde uzman artistik anatomi eğitimcileri yetiştirmek ve fakülte ölçeğinde uzun bir sürece yayılarak okutulmasından geçmektedir.

KAYNAKÇA

Akar, M. (2015). Tıp Eğitiminde Görsel Sanatın Etkisi. *Ğstanbul: Sosyoloji Dergisi*, 20-21, 361.

Akkaya, T. (2014). *Akademik ve Disiplinlerarası Sanat Eleştirisi Kuramı*. Ğstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 24,50.

AltunÇık R., CoÇkun R., Bayraktaroğlu S. ve Yıldırım E. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı* (6.Baskı). Sakarya: Sakarya Yayıncılık, 302, 322.

Avcı S. (2018). Günümüz Uanat Eğitiminde Sanat Anatomisi Dersi. *Yedi: sanat, tasarım ve bilim dergisi*, 20.31.32.

Davis, S. (2011). *Sanatsal Anatomi Tekniklerine Dair Her Şey*. Mehmet Karaosmanoğlu (Çev.). Ğstanbul: Çukılap kitabevi, 7.

Diğler M. (2009). *ARTİST modern, Işığın babası Rembrandt ve Dr.Tulp'un Anatomi Dersi İsimli Eserinin Eleştirisi*. Ğstanbul, 53-55.

Glesne C. (2012). *Nitel Araştırmaya Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık. 376.

Gombrich, E. (1972). *Sanatın Öyküsü*. Bedrettin Cömert (Çev.). Ğstanbul: Remzi kitabevi, 47-48,75.

ÇÇroğlu N. ve ÇÇroğlu M.(2017). *OluÇım sürecinde Sanatın Tarihi*. Ğstanbul: Hayalperest Yayınevi, 74.

Vasari, G. (2013). *Sanatçılarının Hayat Hikâyeleri*. Elif Gökteke (Çev.). Ğstanbul: Sel. 227.

Karadağ, E. (2010). *EĞitim bilimleri doktora tezlerinde kullanılan araştırma modelleri: Nitelik düzeyleri ve analitik hata tipleri. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi [Educational Administration:Theoryand Practice]*, 16(1).54.

Kuğ E. (2003). Nicel- nitel arağtırma teknikleri. Ankara: Anı Yayıncılık, 77.

Mimar Sinan Üniversitesi. *Canlı Modelin Sanat Eğitimindeki Yeri, Panelleri ve Sergisi*. Ğstanbul: Yapı kredi Yayınları, 2006. 70-78.

Madge, J. (1965). *The Tools of Science An Analytical Description of Social Science Techniques*. Anchor Books Doubleday and Comp, 75,91.

Neuman, W. L., (2012). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar I-II*. Cilt. İstanbul: Yayın Odası, 224, 228.

Özdemir M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunları Üzerine Bir Çalışma, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.11(1), 326.

Sönmez V., G. Alacapınar F. (2011). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık, 78,106,160.

ğimçık H., Yıldırım A. (2000). *Sosyal Bilimlerde Niteliksel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık. 19,21-27.

ğimçık H., Yıldırım A. (2003). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ğimçık H., Yıldırım A. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (6.Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık 89, 255.

ğimçık H., Yıldırım A. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Seçkin Yayınları. 127-138, 140-141, 298-306.

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi. *İstanbul. Anadolu Yayıncılık*. 1983.